

Fatih Selçuk – Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş

1- Yunanların Anadolu’dan atılması, saltanat makamının kaldırılması ve Lozan Antlaşması’nın imzalanması sonrasında İkinci Meclis toplandı. Birinci ve İkinci Meclis’in farkları neydi? Bundan bahsedebilir miyiz?

Birinci ve İkinci TBMM arasındaki en temel fark, çok sesli bir görünümünden neredeyse mutlak bir homojenliğe gidiştir. İkinci TBMM, 1923 Haziranı’nda yapılan seçimlerin ardından 11 Ağustos 1923 tarihinde ilk toplantısını yapar. Bu TBMM, görüntü itibariyle bir öncekinden oldukça farklıdır. Her şeyden önce son derece homojen bir görünüme kavuşmuştur.

Birinci TBMM’nin son bulmasındaki en önemli etken, Lozan Barış Konferansı’nda sona doğru gidilirken TBMM içerisinde yükselen muhalefetti. Bir başka ifadeyle TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, sert bir muhalefetin olduğu bu mecliste Lozan’ı geçiremeyeceğini herhalde görüyordu. İnönü’nün anılarında, Gazi’nin “kız gibi bir meclis” şeklindeki söylemini ifade etmesi, bu muhalefetin yarattığı etki ile doğrudan alakalıdır. Bu sebeple, 1923 Seçimleri öncesinde Mustafa Kemal Paşa, bütün milletvekili adaylarını bizzat kendisi belirlemiştir. Süreç öyle işlemiştir ki bazı isimler milletvekili olduklarını gazetelerden öğrenmişlerdir. Yakup Kadri Karaosmanlıoğlu, *Politikada 45 Yıl* adlı eserinde sürecin bu yönünü gayet açık bir şekilde aktarır.

Mustafa Kemal Paşa’nın seçimlere olan bu müdahalesi, seçimin sonucunu da doğrudan etkilemiştir. Her şeyden önce Birinci TBMM’deki muhalif İkinci Grup seçimlerde yer al(a)mamıştır. Bu sayede, Mustafa Kemal Paşa’nın grubu seçimlerde (birazdan bahsedeceğim çok ufak istisnalar hariç) sorunsuz bir üstünlük sağlamıştır. Böylelikle 1923 Ağustosunda toplanan İkinci TBMM, kağıt üzerinde ilk olarak Lozan’ı nihayete erdirme yolunda, ikinci olarak da Atatürk’ün Nutuk’ta “milli bir sır gibi” sakladığını ifade ettiği planlarına dair süreçler için “gerekli olduğu düşünülen” homojen görünüme sahip olmuştur. “Meclis, bir meclisten ziyade adeta bir parti grubu görünümündedir” desek herhalde çok yanılmış olmayız.

Yeri gelmişken az önce ifade ettiğim ufak istisna konusundan da bahsedeyim. 1923 Seçimleri’ne bazı bağımsız adaylar da katılmıştır. Bunlardan Gümüşhane’deki bağımsız mebus adayı (kendisi Gazi tarafından aday gösterilmemişti) Zeki Bey, kendi anılarında aktardığında göre Gümüşhane halkının sandık başında jandarma ile sürtüşmek pahasına verdikleri mücadele sayesinde TBMM’ye girebilmiştir.

Her ne kadar neredeyse tamamı Gazi’nin başında bulunduğu Birinci Grup üyelerinden oluşsa da II. TBMM içerisinde de muhalefetin kendisini göstermesi çok uzun sürmeyecektir. Örneğin 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması’nın TBMM’de onaylanması sırasında muhalif oylar görülecektir.

Reisicumhur Gazi, II. TBMM'de oturumları takip ediyor.

2- 1924 sonbaharına geldiğinde Millî Mücadele'nin mühim simalarından Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay gibi isimler muhalefet safında bir fırka teşkil ediyorlar fakat bu girişim Takrir-i Sükûn döneminin başlamasıyla beraber pek uzun ömürlü olmuyor. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı doğuran sebepler neydi ve fırka neden kapatıldı hocam?

Bir önceki soruda işaret ettiğim üzere, 1923 Ağustosunda toplanan II. TBMM adeta “dikensiz gül bahçesi” görünümüne sahipti. Tüm adaylar Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat belirlenmişti ve ufak bir istisna dışında hepsi kolaylıkla TBMM'ye girmişti. Hatta bazıları TBMM'ye girdiklerini gazeteden öğrenmişti ki bu da “seçilmekten” ziyade “atanmak” ifadesini de kullanabileceğimizi gösterir.

Bu görünüme rağmen TBMM'de bir muhalefet kendisini göstermeye başlamıştı. Bu muhalefet, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'yi birlikte başardığı fakat zaman içerisinde Ankara'ya sonradan gelen katılımcılar karşısında sanki biraz daha geri planda kalmaya başladıkları anlaşılan eski dostlardı. Rauf Bey, Ali Fuat, Refet ve Kazım Paşaları bu hususta ilk sıraya koymamız gerekiyor.

Öncelikle bazı ipuçlarını bir araya getirelim. Unutmayalım ki bu insanlar okul arkadaşıdır ve birbirlerini çok iyi tanır. Nerede ne yapacaklarını, hislerini, düşüncelerini ve geleceğe dair planlarını en iyi onlar bilirler ya da sezinlerler. Ve yine unutmayalım ki genç Mustafa Kemal, okul yıllarında arkadaşlarıyla yaptıkları sohbetlerde onlara “bakanlıklar dağıtan”, fakat kendisi hep “birinci adam” olan bir kişilikti.

Yakın arkadaşlarının anılarına baktığımız zaman, Millî Mücadele'nin son bulmasıyla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın pozisyonunun ne olacağına dair bazı şüphelerin üstü kapalı bir şekilde muhafaza edildiği görülür. Yunan ordusunun mağlup edilmesinin ardından Ali Fuat Cebesoy'un Mustafa Kemal Paşa'ya “Senin apotrların kimdir?” sorusunu sorması ya da Halide Edip (Adivar) Hanım'ın ona “E şimdi emekliliğin tadını çıkarırsınız” minvalinde telkinde bulunması bu şüphelerin işareti olsa gerektir. Baştan ifade edeyim ki Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat'ın ifade

ettiğim sorusuna “Benim apotrlarım (havarilerim) yoktur” deyip, ancak onuna aynı fikirde ve aynı yolda birleşenlerin olduğunu ifade eden bir yanıt verecektir.

İkinci olarak, Lozan süreci de ayrılıklar bakımından önemlidir. Bu sefer işin merkezinde Rauf Bey vardır. Lozan günlerinde TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi yani bir nevi Başbakan olan Rauf Bey ve Lozan’da Türkiye’yi temsil eden heyetin başında bulunan İsmet (İnönü) Bey’in yıldızları bir türlü barışmamıştı. Bu süreçte pek çok defa gerilimler ve kırgınlıklar yaşanmıştı. Esasen Rauf Bey Lozan’da Türkiye’yi temsil eden kişi olmayı arzuluyordu fakat kaderin cilvesi, Mondros Mütarekesi gibi travmatik bir metnin de imzacısıydı. Lozan sürecinde onun bu yönünü vurgulayan söylentilerin dolaştığı biliniyor.

Ayrıca Lozan’da İsmet Bey’in talimatları doğrudan Mustafa Kemal Paşa’dan (başbakan konumundaki Rauf Bey’den değil) alıyor oluşu da buradaki ilişki sarmalını etkiliyordu. Benzer bir durum 1937 yılında, bu sefer başbakanlık koltuğunda bulunan İnönü ve Nyon’daki müzakereci Tefik Rüştü Aras arasında yaşanacaktır. Netice itibariyle şunu söyleyeyim: Rauf Bey, Lozan’dan zaferle dönen İsmet Paşa’yı karşılamaya dahi gitmemişti...

Üçüncü olarak, Cumhuriyet’in ilan edildiği gün, az evvel ismini zikrettiğim arkadaşların hiçbiri TBMM’de değildir; hatta pek çok kişi değildir! Bu arkadaşlar, Cumhuriyet’in ilan edildiğini top atışları ile öğrenmişlerdir. Hatta o sırada Trabzon’da bulunan Kazım Karabekir’in, top sesleri karşısında şaşkınlığını gizleyemeyerek “Böyle konuşmamıştık” dediği bilinir. Rauf Bey her ne kadar İstanbul basınına verdiği demeçlerde Cumhuriyet’i savunduğunu ifade ediyor görünse de Halk Fırkası grubunda ağır eleştirilere maruz kalacaktır. Kısacası Millî Mücadele’yi başlatan arkadaşlar, mücadelenin nihayete erdiği süreçte yavaş yavaş arka planda kalmışlardır.

Dördüncü olarak, Cumhuriyet’in ilanı sonrasında hilafet meselesi önem arz etmektedir. Yavaş yavaş kırgınlıkların ve ayrılıkların arttığı bir safhada İstanbul’daki hilafet (ki saltanatın kaldırılmasının ardından sadece manevi bir kurum olarak muhafaza edilmişti) Ankara’ya olan muhalefetin toplanma noktası haline gelmişti. İstanbul’un muhalif olduğu zaten biliniyordu. İşte bu arkadaşların da yavaş yavaş halifenin etrafında toplanmaya başladıkları görülür olmuştur. Mustafa Kemal Paşa da 1927’de TBMM’de okuduğu Nutuk’ta bu isimlerin padişaha ve halifeye olan hislerini sık sık vurgulamaktan geri kalmayacaktır. Nihayetinde bana kalırsa büyük ölçüde bir iç siyaset meselesi olarak, 3 Mart 1924’te TBMM kararıyla hilafet kaldırıldı.

Son aşamada, hilafetin kaldırılmasının ardından, aynı yılın sonuna doğru muhalif isimler yavaş yavaş bir parti kurmak yolunda adımlar attılar. Anılar, 1924’ün Eylül ayında bu yönde fikirlerin oluştuğunu bize gösteriyor. Nitekim birkaç ay sonra, mübadele meselesinin tüm sıcaklığını koruduğu günlerde mecliste yaşanan gerilim içerisinde yapılan güvenoyu yoklamasını ardından bu arkadaşlar (Adnan Adıvar ismi de dahil) 17 Kasım 1924’te Dahiliye Nezareti’ne verdikleri bir dilekçe ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdular.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları aynı karede. Soldan sağa: Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Rauf Orbay ve Refet Bele.

Benim burada vurgulamak istediğim ilk nokta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir deneme olduğu yönündeki tezin sorgulanması gerektiğidir. İnkılap Tarihi yazımı, 1945 sonrasında geçmişe bakarken bu sürecin iki adet denemenin ardından nihayete erdiği yönünde bir anlayışla ele alınır ve bu denemelerin birincisinin TCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) olduğu belirtilir. Bana kalırsa bu o kadar da kesin değildir. Çünkü TCF, SCF (Serbest Cumhuriyet Fırkası) gibi bir deneme değildir. Yani, Mustafa Kemal Paşa'nın amiyane tabirle "Hadi arkadaşlar, bir deneyelim, bakalım sistem (veya demokrasi) oturmuş mu, bir bakalım" dediği bir süreç değildir. Bana kalırsa tam tersine, Gazi'nin o tarihi konjonktürde engelleyemediği bir süreçtir bu...

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anılarına bakılırsa Gazi, yeni partiye ne kadar kişinin geçeceği, kendi partisinin azınlıkta kalıp kalmayacağı soruları ile ilgili olarak bir endişeye de düşmüştür. Halk Fırkası dahi bu yeni partinin isminde gördüğü cumhuriyet ibaresini ona kaptırmamak için alelacele ismini Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirmiştir. Bir de unutmamak gerekir ki Atatürk Nutuk'ta bu süreci "komplo" olarak niteler. Düşününüz, karşınızdaki muhalif isimler ordu komutanı ve size muhalifler. Yani bugün bazı ordu komutanlarının muhalif partilerin başına geçtiklerini bir an için düşünün... Risk büyük.

Ayrıca o tarihte Cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, 1930'lardaki kadar güçlü değildir. Aynı yıl, 1924'te TBMM'de 1924 Anayasası hazırlanırken Gazi'nin kendi isteklerini meclise kabul ettiremediğini biliyoruz. Bizim bildiğimiz Atatürk, siyasi olarak 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu ve onu takiben 1927 CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) Kurultayı ve burada oluşan yeni nizamname ile siyasi kudretinin doruğuna ulaşacaktır ve tabii olarak gerçek manada "deneme" işte o zaman söz edilebilecek bir şeydir. Kısacası TCF, bana kalırsa bir deneme değil, tam aksine, o günün şartlarında rejimin yeni kurulduğu ve hatta bu yeni rejimin hemen her şeye tam olarak hakim olmadığı bir atmosferde, geliş engellenememiş olan bir süreçtir.

Bu yeni partiye katılım beklenenin aksine fazla olmaz. Partinin mecliste 30 civarı üyesi vardır. Bu üyelerin de etkin bir muhalefet yapması sayı olarak beklenemez. TCF, özellikle İstanbul çevresinde oldukça etkindir. 1925 yılında İstanbul'da toplanan CHF İstanbul Vilayet Kongresi

zabıtlarına bakılırsa görülür ki CHF İstanbul'da son derece zayıftır ve pek çok kilit mevki TCF'liler başta olmak üzere muhaliflerin elindedir. Eski başkent, bu yeni muhalefete kucak açmıştır. TCF ülke dışında tam olarak teşkilatlanabilmiş değildir. Zaten CHF'nin dahi yurt genelinde teşkilatlanabilmesi yıllar alacaktır.

1925 Şubatı'nda Doğu Anadolu'da çıkan Şeyh Said Ayaklanması bildiğiniz üzere, Ankara hükümetini olağanüstü kararlar almaya iter. 4 Mart 1925'te TBMM'de kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu bu sebeple ortaya çıkmıştır. 3 maddelik bu kanun, hükümete olağanüstü yetkiler verir. TCF, doğudaki isyan ile mücadele için tedbirler alınmasına karşı değildir fakat bu tedbirlerin diğer illerde, mesela İstanbul'da da uygulanacak olmasına karşıdır. Hatta bir mebus, önergede 2 yıl yürürlükte kalması öngörülen bu kanun hakkında yapılan görüşmede "Neden 2 yıl? İsyân 2 yıl mı sürecek?" diye sormuştur.

Fakat neticede TCF, bu konuda bir varlık gösteremez. İsyânı bastırmakla görevli olan İstiklal Mahkemeleri, TCF'ye adeta "takmıştır". Partinin Urfa teşkilatından birisinin isyan ile dolaylı olan ilgisi ve ayrıca en önemlisi de budur, parti tüzüğü'nün altıncı maddesindeki partinin "dine hürmetkar" olduğuna dair ifade, bu partinin gerici bir isyan olduğu öne sürülen Şeyh Said İsyânı ile ilişkili görülmesine ve şubelerinin (bir başka ifadeyle partinin) kapatılmasına neden olur. İlginç olan şudur ki o tarihte anayasada devletin resmi bir dini vardır. Yani anayasada devletin dininin İslam olduğu yazar. Buna rağmen, tamamen siyasi olduğu düşünülebilecek bir kararla TCF'nin yaklaşık yarım yıl süren ömrü son bulur. Fakat mebuslar TBMM'de bulunmaya devam ederler. Onlar da 1927'deki seçimlerde meclis dışında bırakılacaklardır.

3- 1926 senesinde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir suikast girişimi tertip edilmesiyle yeni rejim ve muhalifleri arasında Kemal Tahir'in deyiimiyle adeta "kurtlukta düşeni yemek kanunudur" anlayışıyla büyük bir hesaplaşma vuku buldu. İzmir Suikast Girişimi'ni Türk siyasi hayatına etkileri bağlamında değerlendirir misiniz?

Devam edelim... TCF'nin kapatılmasının ardından bu partiye mensup isimler ve diğer bazı kimseler, Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek için planlar yaparlar. Bunların neredeyse tamamı eski İttihatçılar, öyle söylenir. Aslında eski-yeni değil, aşağı yukarı hepsi aynı kökenden gelmektedir. Eski İttihatçı diye kastedilen, daha çok Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini kabul etmeyen İttihatçılardır aslında! Yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın çevresindeki isimler de başka bir evrenden gelmiş değillerdir.

İşte bu eski İttihatçılar (ki bunlar daima iyi silah kullanan, gözü kara, adam öldürmekten çekinmeyecek kimseler olmuşlardır), Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'da öldürmeyi tasarlarlar. Ankara valisi dahi bu planın içerisindeydi. Bu planlar, 1925 yılının ikinci yarısında (ne tesadüf ki TCF bu dönemde kapatılmıştı) başlar.

Takvimler 1926 yılını gösterir. Pek çok devrim hayata geçirilmiştir bile... Mustafa Kemal'in ölebileceği kimselerin aklına gelmez. Mete Tunçay, Şapka Devrimi sırasında isyan eden bazı grupların, "Ankara'da dini bütün Paşalar yönetimi ele aldılar. İsmet öldü, Mustafa Kemal yaralandı" diye söylenti çıkardıklarını ve bu söylentilerde dahi Mustafa Kemal'i öldürmeye cesaret edemediklerine işaret eder. Bu gerçekten çok ilginç bir tespittir. Belki yabancı diplomatlar (ki

bunların bir kısmının raporlarını görme şansım oldu) “Acaba çok yaşar mı?” denilen bu yeni rejimin Mustafa Kemal’in ömrüne bağlı olduğunu düşünmektedirler.

Yine de O’nun canına kıymak isteyenler vardır. Az önce işaret etmişim. İlk olarak Ankara’yı düşünseler de (ki bu 1925 yılıdır) Ankara’da yapamayacaklarını anlarlar. Bursa’yı düşünürler, neticede Gazi buraya da bir gün bir gezi düzenleyecektir. Fakat burayı da uygun görmezler, epey keşif de yapmışlardır. Detaylara girmiyorum.

Gazi, 1926 yılında bir yurt gezisine çıkmıştı ve haziran ayında İzmir’de olacaktı. Suikastin merkezindeki eski mebus (ki kendisi de küskünler arasındadır) Ziya Hurşit bulunuyordu. Yanına aldığı Laz Ziya, Gücü Yusuf ve Çopur Hlimi ile beraber yabancıları İzmir’e gelen Ziya Hurşit, Çeşme yolu da dahil olmak üzere birtakım araştırmaların ardından, Konak’ta Kemeraltı’nda, Kemeraltı Camii’nin bulunduğu noktadan Konak Meydanı’na çıkan kesişim noktasını uygun gördüler. Kendilerine, burayı iyi tanıyan Sarı Efe Edip eşlik ediyodu.

Plana göre Basmane Garı’nda inen ve otomobille Konak’a gidecek olan Gazi bu noktadan geçecek, otomobil tam da Konak’a dönüş noktasında mecburen yavaşlayacak, suikastçiler de üstlerine düşeni yaparak hızla Konak’a kaçacak ve kıyıda bulunan motorcu Giritli Şevki tarafından Sakız Adası’na kaçırılacaktı. Ziya Hurşit, kendisine kalacak yer olarak da sukikast noktasının hemen yanında bulunan Gaffarzade Oteli’ni seçmişti. Bugün bu otel binası hala durmaktadır. Pembe renkli bu binanın altında çantacılar vardır. Ne yazık ki İzmir sakinleri bundan pek bir habersiz!

Gazi, İzmir’e gelecek iken kendisine İzmir valisi tarafından bir telgraf gelmişti. Bu telgrafta, kendisine bir suikast hazırlığı yapıldığı ve bunun deşifre olduğu, bu sebeple İzmir’e gelmemesi gerektiği belirtiliyordu. Bu sebeple Gazi, Balıkesir’de kaldı. Suikast açığa çıkmıştı.

Kaynaklar birinci olarak, Atatürk’ün, suikast planı önceden haber alındığı için İzmir’e gelmediği, bu sebeple suikastçileri kaçırarak olan motorcu Giritli Şevki’nin deşifre olduklarını sanarak panik halinde kendisini kurtarmak için itirafçı olduğu, ikinci olarak, Atatürk’ün bilinmeyen bir sebeple İzmir’e gezisini ertelemesi yüzünden yine aynı şekilde Giritli Şevki’nin suikasti ihbar ettiği, üçüncü olarak da yine Giritli Şevki’nin suikasti ihbar ettiği ve bu sayede suikastin öğrenildiği şeklinde temellenmektedir.

Her halükarda, Atatürk’ün geç geldiği bilinmektedir. Hatta bazı yazarlar, hükümetin suikast planından haberdar olduğunu ve en başından beri suikastçileri izlediğini fakat muhalefeti temizlemek için bunu bir fırsata dönüştürmeyi beklediğini yazarlar. Hatta İzmir’de suikastçilere rehberlik eden Sarı Efe Edip’in hükümetin adamı olduğu dahi öne sürülmüştür.

Neticede, suikastin açığa çıkmasıyla Ankara derhal harekete geçer ve bir İstiklal Mahkemesi İzmir’e gelerek olayın öğrenilmesinin ardından polisler tarafından yakalanan suikast ekibini yargılamaya başlar. Bu birinci mahkeme sürecidir. Suikastçiler, suikasti planladıkları yerlerde idam edilirler. Ziya Hurşit’in tam da o noktada idam edildiği fotoğrafı bugün internette kolaylıkla bulunabilir.

Ziya Hurşit'in idamı sonrası çekilen fotoğrafı.

Devamında, suikastin daha sonra bir hükümet planı ya da hükümetin bir şekilde kullandığı bir olay olarak anılmasını sağlayacak olan süreç başlar. Bu da İstiklal Mahkemelerinin suikast zanlıları dışında, işin siyasi ayağı olarak gördüğü kısmı yani muhalefeti hedef alması sürecidir. Bir sene önce önce kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın üyelerinin neredeyse tamamı sorgulanır. Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar gibi isimlerin yanında, İttihat ve Terakki'nin bilinen isimlerinden İsmail Canbolat ve Cavit Bey gibi kişiler de mahkeme önüne çıkarılır. Mahkeme, bilindiği üzere sert ve katı bir tutumdadır. Temyiz ya da avukat imkanı da yoktur.

Paşalar olarak bilinen ve isimlerini az önce saydığım kişiler, zorlu bir mahkeme sürecinin ardından, rivayetlere göre Atatürk'ün direktifiyle beraat ederler. Yurtdışına "kaçmış" bulunan Rauf Bey 10 yıl hapis cezası alır. Suikastçilerin tamamı ve mahkeme tarafından suikast ile alakalı bulunan pek çok kişi idam edilir. Atatürk ile beraber Samsun'a çıkmış olan Ayıcı Lakaplı eski asker ve mebus Arif Bey de idam edilenler arasındaydı. Cavit Bey ve İsmail Canbolat gibi İttihatçıların önde gelenleri de idam edilir. Suikastle alakalı görülen Kara Kemal ve Ankara Valisi Abdülkadir Beyler yakalanmak üzere iken intihar ederler.

Netice olarak bu suikast gerçekleşti, böyle bir plan vardı. Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek istemişlerdi ve bu büyük ölçüde şahsi ihtiraslardan kaynaklanıyordu. Bana kalırsa Ankara'da dilden dile dolaştığı söylenen söylentilerden, yargılanan paşaların da bir şekilde haberi olmuş olmalıdır. Eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in ise masum olduğu pek çok akademik çalışmaya dile getirilen bir husus. Yani demek istediğim, konuyla alakası olmayan kişiler de tasfiye olmuştu. Özellikle Mustafa Kemal'e muhalefeti ile bilinen, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'daki beyni vazifesini görmüş olan Kara Kemal'in de tasfiye olunması çok önemlidir. O tarihe kadar rejimin

İstanbul'a tam manasıyla nüfuz edemediğini hatırlarsak, bu tarihten itibaren bir şeylerin değişeceği muhakkaktır. Atatürk de Cumhurbaşkanı olarak ilk defa 1927 yılında bu şehre adım atacaktır.

Artık rejim oturmuştur. İçerideki kavga bitmiştir. "Paşalar", siyasi hayattan tasfiye olunmuştur. Bir yıl sonra 1927 yılında Gazi, CHF Büyük Kurultayı'nda okuyacağı Nutuk'ta tarihi adeta kendi ağzından yeniden yazacak ve bu tasfiyelere giden süreci bizzat anlatacaktır. O tarihten itibaren CHF mecliste tam manasıyla tek bir ses haline gelecek ve rejim kendisini pekiştirme yolunda ilerleyecektir. İzmir Suikasti hadisesi, bu bakımdan, Millî Mücadele'den beri süregelen bir iç mücadeleye nihayet vermiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesi perçinlenmiştir.

Cavit Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e karşı suikast tertip etmek suçuyla yargılanacağı mahkemeye gidiyor.

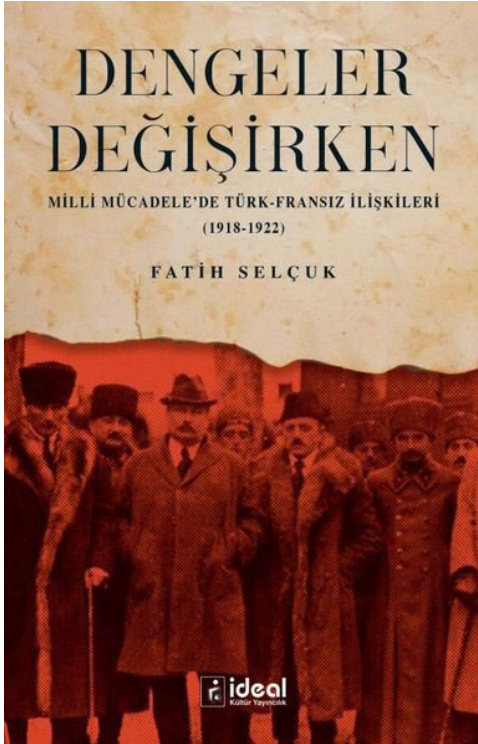
4- Çok partili hayata geçişte mühim bir basamak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası da kısa sürede kapatılıyor. Gazi Paşa'nın isteği üzere açılan ve hatta kardeşini dahi üye yaptırdığı Serbest Fırka süreci hakkında neler söylemek istersiniz?

Serbest Cumhuriyet Fırkası benim bir zamanlar üzerine okumalar yapmayı en çok sevdiğim konuydu. Sanıyorum ilkokul yıllarımdan beri kafamda oturmuş olan belirli bir imgeyi sarsan ilk konu bu olmuştu. Atatürk Türkiye'sinde "Bizi CHP'den kurtar" şeklinde bir hezeyanı, hele İzmir gibi bir yerde duymak, beni oldukça şaşırtmıştı. Bir bakıma Serbest Fırka, tek parti döneminin en önemli kırılma noktalarından biridir denebilir.

Daha önceki sorunuzda "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bir deneme değildir" şeklinde bir hipotez öne sürmüştüm. İşte Serbest Cumhuriyet fırka gerçek bir denemedir diyebilirim. 1927 yılı itibarıyla rejim yerleşmeye başladı demiştim. Her ne kadar devrimler 1923'ten beri hayata geçiriliyor olsa da işin rejimle alakalı olan kısmı çok başkadır. Bir yerlere nüfuz etmek farklı bir meseledir. Meclis gücü elinizde oldukça kanunlar çıkarabilirsiniz ki o güne kadar bu hep yapıldı. Fakat örneğin İstanbul'da tam manasıyla bir nüfuz kurulamamıştı. Doğu illeri için de benzer şeyleri söylemek mümkün; üstelik orada parti teşkilatı dahi yoktu!

Ahmet Ağaoğlu'nun yanlış hatırlamıyor isem 1926 yılında Gazi Paşa'ya yazdığı bir el yazısı mektubu vardır. Mektupta Ağaoğlu bu konulardan söz eder. Cumhuriyet Halk Fırkası zayıftır, enerjiden yoksundur. Aslında bu durum 1940'ların ikinci yarısına kadar böyle devam edecektir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in mektubuna bakılırsa, Atatürk'ün bu mektupta bazı yerleri işaretlediği görülür. Bunlar genelde "murakabe" yani denetleme üzerinedir. Gerçekten de Falih Rıfkı Atay'a soracak olursa 1930'lara geldiğinde Atatürk'ün meşhur sofrası şikayetlerle dolup taşmaktadır. CHF özellikle ekonomi, inhisar ve demiryolu politikaları nedeniyle eleştiri konusu olmaktadır. Tek parti döneminde ne eleştirisi hocam, diye sormanızı beklemeden söyleyeyim: Bu tür konular en azından o tarihte eleştiri konusu oluyordu, en azından "sofra"ya yansiyordu.

Atatürk, 1930 yılına geldiği zaman TBMM'de güdümlü, yani iktidara gelmeyecek, sadece gerekli yerlerde eleştiride bulunacak, böylelikle partiyi denetleyebilecek ve şikayetlerin önüne geçilmesini sağlayabilecek bir muhalefet partisi kurma kararındaydı. Bu birinci sebeptir. İkinci sebep, Atatürk'ün yurtdışı basınında genelde diktatör olarak lanse edilmesidir. Ben bunu naçizane Fransız basını üzerinden incelediğim zaman görmüştüm. Kitabımı okuyanlar görmüştür ki Fransa'da Atatürk'ün diktatör imajı 1920'lerde epey yaygındır. Fakat Atatürk'ün bu görüntüden rahatsız olduğu bilinmektedir ve bu algıyı kırmak istediğini dile getirmiştir. Üçüncü olarak, bana kalırsa Atatürk tam da Fransa ile borçlar konusunun görüşülmekte olduğu bir dönemde demokratik bir imaj vermek istemiş de olabilir. Bazı yazarlar ise gizli muhalefeti açığa çıkarmak için bir muhalefet partisi kurduğunu istediğini yazarlar.

Fatih Selçuk'un İdeal Kültür Yayıncılık'tan çıkan kitabı.

Neticede Atatürk bilindiği üzere, o tarihte Paris Büyükelçisi olan ve izinli olarak Yalova'ya gelen yakın dostu Fethi Okyar'a konuyu açar. Bu 1930'un Ağustos ayının başlarında olur. İnönü'nün günlüklerine bakacak olursak parti kurma fikri Okyar gelmeden çok önce konuşuluyordu.

Okyar'dan bir muhalefet partisi kurmasını ve karşıya geçmesini ister. İsmi de Serbest Cumhuriyet Fırkası koyarlar. Serbest, yani bir ölçüde Liberal...

Parti tamamen göstermelik bir şekilde kurulur. Plana göre Fethi Okyar Atatürk'e bir mektup yazarak, yeni bir fırka kurmak "arzusunda" olduğunu yazar. Bu, işin basına yansıyan kısmıdır; zira yeni çalışmalar gösterdi ki Fethi Bey aslında mektubunda "azmindeyim" ifadesini kullanmış. Fakat bu ifade "arzundayım" olarak değiştirilmiş ve gazetelerde böyle yer bulmuş. Neyse... Atatürk de bir cevabî mektup yayımlayarak, partiye adeta izin verir ve tarafsız olacağını deklare eder.

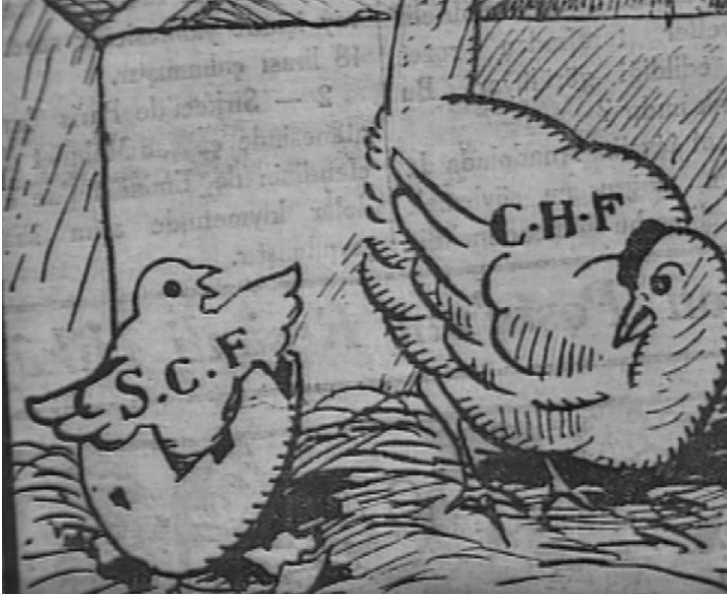
Şimdi önemli olduğunu düşündüğüm bir kısma parmak basmak istiyorum. 1930 Türkiye'sinde bir siyasi parti kurmak için Cumhurbaşkanı'ndan resmen, kamuoyu önünde izin alınmaktadır. Fethi Bey, mektubuna göre "fırka kurmak arzusunda" ve Atatürk de buna izin verir. Fakat 1924 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı neredeyse sembolik bir konumdadır. Yani parti kurmak için Cumhurbaşkanı'ndan izin almaya gerek yoktur. Cemiyetler Kanunu'na göre İçişleri Bakanlığı'na bir dilekçe vermek bunun için yeterlidir, herhangi bir derneği karar gibi yani...

Bu kanun, 1938 yılında değiştirilecek ve parti kurmak işte o zaman izne tabi tutulacaktır. Bu sebeple Fethi Bey'in görünürde Cumhurbaşkanı'ndan izin alarak parti kurması, Prof. Dr. Cemil Koçak'ın da konuyla ilgili çalışmalarında belirttiği üzere, Türkiye'de, anayasada geçmeyen fakat fiiliyatta yürürlükte olan *Şeflik* rejiminin bir özelliğidir. Benzer bir durum 1946 yılında Demokrat Parti kurulurken de yaşanacaktır. Kısacası herhangi biri herhangi bir şekilde, tek bir dilekçe ile parti kurabilirdi. Beş sene önce Terakkiperver Fırka da tek bir dilekçe ile kolaylıkla kurulmuştu. Aynı anayasa hala geçerliydi, bir değişiklik olmamıştı. Fakat siyasi şartlar değişmişti.

Konumuza dönelim. Atatürk aslında yeni parti konusunda isteklidir, bu konuda o kadar isteklidir ki kız kardeşi Makbule Hanım'ı ve yakın çevresini partiye üye yapar. Bütçesi ve milletvekili sayısı ile bizzat alakadar olur. Aslında Atatürk epey bir iyi niyetlidir ya da bazı şeyleri görmezden de gelmiş olabilir, bilemiyorum. Çünkü Serbest Fırka kurulurken pek çok çevrede belirli bir endişenin yaygın olduğu görüyoruz.

Celal Bayar'ın torunu Emine Gürsoy Hanım'ın yayımladığı anılara bakarsak Fethi Bey'e "Sana Fırka kurduracaklar, aman kabul etme, sana yazık olur" dediği söylenir. Aslında diğer pek çok kişinin anılarında bu endişe görülür. Dile kolay, daha beş yıl önce bir muhalefet partisi idam sehpaalarında son bulmuştu... Şimdi, "Hadi bakalım yeni bir parti, buyurun" dediği zaman, insanların tereddüt etmesi çok doğaldır. Belki de Atatürk bu sebeple kız kardeşini bu partiye kaydettirmişti. Benzer bir endişe on beş yıl sonra Demokrat Parti kurulurken de yaşanacaktır.

Bahsettiğim endişeler, Atatürk'ün gazetelerdeki açık beyanatı ile birlikte hafiflemeye başlar. İşte o zaman, gazeteciler birer birer bu yeni parti ile ilgilenir. Halk, özellikle de muhalifliği ile bilinen Batı şehirleri sel gibi bu partiye akmaya başlar.

Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ilişkisini ele alan bir illüstrasyon.

Fethi Okyar'ın ilk teşkilat hedefi Batı Anadolu'dur. Bu sebeple eylül ayı başlarında vapurla İzmir'e gelir. Vapuru, bugünkü Kordon'da uçsuz bir kalabalık karşılar. Anılara bakarsak Fethi Bey bu kalabalığı Halk Fırkası sanıp ürkümüştü. Fakat gerçek çok farklıydı. Kalabalık, "Bizi Halk Fırkası'ndan kurtar" diye bağırarak bir kitle haline gelecekti adeta. Fethi Bey Kordon'a çıkınca adeta ellerde taşınır. Fakat kakabalık arasında olayların çıkması uzun sürmez. Güvenlik güçleri, validen aldığı emirle müdahale ederler. Vurulanlar olur. Hatta bir baba, vurulan çocuğunu Fethi Bey'e getirir: "Al sana ilk kurban, daha nicelerini veririz, yeter ki bizi kurtar" der. Bu beni oldukça etkileyen bir hikaye olmuştur, en azından ilk okuduğumda...

Fethi Bey gittiği her yerde coşkuyla karşılanır. Aslında Atatürk kendisini uyarmıştır. Onu engellemek isteyenler olsa da o yoluna bakmalıdır. Fakat yine de yeni parti adeta bir sel gibi her yeri sarmaya başlar. Düşünün, bugün bazı siyasi partilerin kalesi olarak bilinen yerler o gün adeta lanet ediyor. Bana kalırsa bu Atatürk ile alakalı bir konu değildir. Muhalefet daha çok hükümetedir, onun uygulamalarındadır. İzmir, özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan çok büyük ölçüde etkilenmiştir. Ekonomi, çok önemli bir sebeptir. Ayrıca bana kalırsa 1924'ten itibaren mübadele ile Yunanistan'dan gelen mübadil kitleler de bu hoşnutsuzlar arasındadır, zira İzmir'de o tarihte dahi konut, yerleşim vs. sorunlar hala tam anlamıyla giderilebilmiş değildir. Kısacası, iktisadi ve sosyal sorunlar söz konusudur. Serbest Fırka, bunu açığa çıkarmıştır.

Fethi Bey İzmir'den iç kesimlere ilerledikçe sorunların tarzı daha da değişir. Alsancak mitinginde başlardaki şapkalar bir anda yere atılmıştır. Bu çok dramatik bir manzaradır. Olaylar büyümüştür. İsmet Paşa'ya sorulacak olursa halk arasında onun fotoğraflarına "kurşun atanlar" vardır. Bu tür olaylar, Manisa'dan itibaren içeriye ilerledikçe hem artar hem de az önce ifade ettiğim gibi, şekil değiştirir. Artık Anadolu'ya has bazı hassasiyetler kendisini gösterir. Rejimden ve devrimden rahatsızlık buralarda daha belirgindir. Fethi Bey gittiği her yerde kurtarıcı gibi karşılanır. Bazı yerlerde, Kuran harflerinin (Arap harfleri değil, dikkatinizi çekerim, Kuran harfleri!) geri geleceği söylenir; fes ve medreseler de geri gelecektir! İşte bu söylentiler kısa sürede yayılır. Tüm bunlar, Atatürk için ilk işaret sinyalidir.

Serbest Fırka, kuruluşundan kısa süre sonra yapılan 1930 Belediye Seçimleri'nde de varlık gösterir. Kadınların ilk defa oy kullandığı bu seçimde SCF'nin sandıkta türlü hilelere maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. Samsun gibi birkaç belediye dışında resmiyette pek bir varlık gösterilemese de gayriresmi durum, halkın bu partiye büyük bir ilgi gösterdiğini ortaya koyar. Pek çok yerde sandıklarda seçmenle güvenlik görevliler arasında hadiseler yaşandığı bilinmektedir. Bu konuda Atatürk'ün, kendisine seçimi kazandıklarını söyleyen özel kalemi Hasan Rıza Soyak'a "Hayır, jandarma ve polis kazandı" demesi de bu gerçeğe işaret eder. Bu aslında Atatürk'ün bir nevi yakınmasıdır. Zira Atatürk, rejimin ve devrimlerin halk nezdinde pek de oturmadığını ve partisinin cılız ve örgütsüz kaldığını bizzat görmüştür. Üzüntüsü bu yüzdendir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bu yükselişi ve ardından seçimlerde görülen yoğun ilgi, Atatürk'ü endişeye düşürmüştür. Fethi Bey de mecliste, seçimlerde yapılan usulsüzlüklerden şikayet eder, çetin bir savaş verir. Fakat Atatürk, iki parti arasında "siz benim evlatlarımsınız" diyerek, bana göre "bir monark rolü oynararak" giriştiği tarafsızlığı bir kenara bırakır ve adeta "Partimin başımdayım, istersen karşıma geç" der. Fethi Bey'den elbette ki Atatürk'ün karşısına geçmesini bekleyemeyiz, nitekim yapmamıştır da. Yapabildiği tek şey partisini feshetmek olur. Böylelikle yaklaşık üç ay süren Serbest Fırka denemesi son bulmuştur.

Bir de bir husus daha vardır ki o da Menemen hadisesidir. Zikretmezsem olmaz. Serbest Fırka'nın feshedilmesinden kısa bir süre sonra Menemen'de patlak veren gerici hadise tüm bu olanlara adeta tuz biber ekmiştir. Dönemin Halk Partili basını, SCF'nin kapatılmasından kısa süre sonra meydana gelen bu olayı SCF ile ilişkilendirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu arada ifade edeyim, bazı İnkılapTarihi yazarları Serbest Fırka'nın Menemen hadisesinden sonra kapatıldığını yazar, alakası yoktur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası bana kalırsa, tek parti rejiminin bir dönüm noktasıdır. Rejim, yetersizliğini ilk defa bu denli açık bir şekilde görmüştür. Bu tarihten itibaren, bu açıkların kapatılması için gerekli çalışmalar başlayacaktır. Devrimleri halka götürmek için kurulacak olan Halkevleri başta olmak üzere, CHF'nin gerçek bir parti haline getirilmesine yönelik tüm girişimler bu olaylardan sonra başlamıştır.

Serbest Fırka bir turnüsol kağıdıdır aynı zamanda... Bu tarihte bu partiye girmiş kişiler ya da desteklemiş kurumlar artık adeta "mimlenmiştir." Bu üç aylık süreçte alınan pozisyon, nedense insanlar tarafından pek bir önemsenmiştir. Ben şahsen arşivde yaptığım incelemelerde, İnönü döneminde milletvekili olmak için başvuru yapanların dilekçelerinde "Serbest Fırka zamanında partime bağlılık gösterdim" şeklinde ibarelere çokça rastladım. Demek ki aradan yıllar geçse de "O zaman neredeydin, ne taraftaydın?" sorusunu insanlar içten içe kendisine ya da çevresine sormaya devam etmişlerdi. Gerçekten de Serbest Fırka unutulmayacak bir anı olarak kalmaya devam edecektir. Örneğin 1946 yılında Demokrat Parti kurulduğu zaman gazetelerin neredeyse tamamı Serbest Fırka'ya gönderme yapacaktır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na ise neredeyse hiç atıf yoktur; birinci ve ikinci deneme diye sıralayanlar için söylüyorum!

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu Ali Fethi Bey, fırkanın Aydın teşkilatı başkanı Adnan Menderes ve diğer teşkilat üyeleri ile beraber.

5- Hocam, İnönü'lü yıllara gelelim. İsmet İnönü iktidarında Türkiye, Cihan Harbi tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki durumunu nasıl değerlendirirsiniz?

Bilindiği üzere İnönü, dünyanın git gide savaşa yaklaştığı bir dönemde Cumhurbaşkanlığı makamına gelmişti. Bu tarihten itibaren bu dönemi *Millî Şef Dönemi* olarak da adlandırıyoruz. İnönü, içeride gerçek manada bir otorite kurmuştu ve savaşın kapıda olduğu bir dönemde bu, büyük ölçüde gerekli görülüyordu. Bu tarihte Türk basınına tarayanlar görecektir ki vurgulanan iki husus vardır: Birincisi, Türk milletinin bir Şef etrafında yekpare bir vücut olduğudur. İkincisi ise Türk ordusunun dinç, güçlü ve hazır oluşudur. Bu iki imge, o dönemin basınında çok sayıda görsele de konu olmuştur. Kısacası Türkiye, bir tehlike karşısında İnönü etrafında birleşmişti.

Savaşın başında Türkiye, geçmiş tecrübelerden de yola çıkarak, savaşa girmemek konusunda epey bir kararlıdır. Bu noktada İnönü'yü gerçek manada realist bir dış politika güdücüsü olarak görmek mümkündür ve yine aynı şekilde, Atatürk döneminin bu bakımdan bir devamı niteliği taşımaktadır.

Savaş başladığı zaman Türkiye'nin ilişkileri İngiltere ile oldukça yakındı. Bir zamanlar sıkı dostluk bağları bulunan Sovyetler ile olan ilişkiler ise Montrö'den (1936) beri soğumaya başlamıştı. Hatta yakın zamanda Komünist Rusya'nın gözünden Kemalizm'i anlatan yeni çalışmalar, Moskova'nın Kemalizm'e ve Ankara'ya dair kuşkularının 1930'ların başlarında başladığına işaret ederler. Bu bakımdan, 1930'ların sonuna gelindiğinde iki ülke ilişkilerinin eskisi gibi olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Moskova, 1939 yılında, yani savaş yeni başlamış iken, Türkiye'den Boğazlara yönelik taleplerde bulunacaktır ve Ankara bunun manasını bilecek olguluktur.

Ankara'nın ana tehdit algısı sanıldığı aksine Almanya değil, İtalya'dır. Bu tehdit algısı, 1920'lerden beri süregelen Mussolini'nin Doğu Akdeniz'e yönelik emellerinden

kaynaklanmaktadır. Özellikle savaştan hemen önce İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Türkiye başta olmak üzere Balkan ülkelerinde endişe ile karşılanmıştır. Bu tehdit algısı, Türkiye'yi bir süredir İngiltere'ye yaklaştırıyordu. Özellikle Montrö'deki pürüzlerin giderilmesinin ardından İngiltere, Hatay'daki pürüzlerin giderilmesinin ardından da Fransa, Türkiye ile sıkı işbirliği içerisine girmiş ve 1939 Ekimi'nde üçlü bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Yani sanıldığı üzere Türkiye II. Dünya Savaşı'nda resmiyette tarafsız değildi, taraftı. Tarafı da İngiltere ve Fransa'ydı. Her ne kadar Türkiye, kendisine yönelik potansiyel bir tehlike olarak gördüğü SSCB'yi de bu ittifaka katmak istese de başarılı olamamıştı. Yine de ittifak antlaşmasına, bu ittifakın SSCB'ye karşı olmadığına dair bir ibare ekletemişti. Bu kaygı Türkiye'nin Moskova'ya bakışını da yansıtıyordu.

Savaşın seyrine gelirse, aslında çok uzatmak niyetinde değilim ana şunu ifade etmem gerekir: Türkiye, savaşın başından itibaren fiili bir çatışmadan uzak durmaya gayret etmiştir. İngiltere ve Fransa ile imzalanan antlaşma, savaşın Akdeniz'e uzanması durumunda Türkiye'nin savaşa girmesini gerektiriyordu ve İtalya'nın savaşa dahil olmasıyla Türkiye'ye yönelik müttefik baskıları artmıştı. Fakat Fransa'nın çok kısa bir sürede savaş dışı kalması, Türkiye'nin elini güçlendiriyordu. Türkiye, müttefiklerin kendisine gerekli yardımları yapmadığını öne sürerek, hazır olmadığını ve bu sebeple henüz savaşa giremeyeceğini sık sık dile getiriyordu. Fransa'nın düşmesinin ardından İngiltere de Türkiye üzerindeki bu baskılarını hafifletti.

Almanya'nın da bu dönemde Türkiye'nin tarafsızlığına önem verdiğini ve onu müttefiklerden olabildiğince uzak tutmaya çalıştığını ifade edelim. Fakat ne zaman ki Almanya SSCB'ye saldırmış ve hatırı sayılır ilerlemeler kaydetmiştir, o zaman Türkiye Almanya ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Fakat ne zaman ki ABD savaşa dahil olmuş ve Almanya gerilemeye başlamıştır, Türkiye de yavaş yavaş müttefiklere yakın durmaya başlamıştır.

Özellikle 1943'ten itibaren Türkiye'yi savaşa dahil etmeye yönelik müttefik baskıları yeniden artmıştır fakat Türkiye daima bir şekilde bahaneler üretmesini bilmiştir. Selim Deringil, bu süreci "aktif tarafsızlık" olarak isimlendirmektedir. Bu öyle bir tarafsızlıktır ki Almanya'ya krom vs. satılır, İngiltere'den ve ABD'den de silah alınır, böyle bir süreç...

Franklin D. Roosevelt, İsmet İnönü ve Winston Churchill. Kahire, 1943.

Savaşın sonu görüldüğü zaman, 1944 yılında müttefiklerin Türkiye'ye yönelik baskısı hiç olmadığı kadar artmıştır. ABD değil fakat İngiltere ve Rusya, Türkiye'ye yoğun bir baskıda bulunmuşlardır. Almanya da Türkiye'yi en ufak bir hatada affetmeyeceğini bir şekilde ifade etmiştir. Bu dönem, İnönü için epey zorlu geçmiştir. Bu yılın sonunda İngiltere Türkiye'ye o denli öfkeli ki ilişkiler kesilme noktasına gelmiştir. Aynı durum Sovyetler için de geçerlidir. Hatta Stalin, "Türkiye ile savaştan sonra ilgileneceğinin" sinyallerini bu dönemde verir. Türkiye ise endişelidir. Aslında Türkiye'nin ana korkusu artık SSCB haline gelmiştir, çünkü Türk Dışişleri, savaş sonrasında Kızıl Ordu'nun Avrupa'ya egemen olacağına emin gibidir ve bu konuda İngilizleri de uyarmıştır. Türkiye'ye göre ne Almanya ne de Rusya, tam manasıyla üstün gelmemelidir. Mümkünse "Almanya yatağa, Rusya da mezara!", parola budur.

Fakat dediğim gibi, 1944 yılının ikinci yarısında ibre epey bir döner; müttefik zaferi kesin gibidir. İşte tam da bu dönemde Türkiye nihai manevrasına başlar. Önce, krom satışı durdurulur. Akabinde, Almanya ile ilişkiler kesilir. Tüm bunlar müttefik baskısı ile olmuştur ve Türkiye, bunları yaparken Almanları da yatıştırmaya çalışmıştır. Almanya'yı yatıştırmak için de bir taraftan İngiliz kuvvetlerinin Ege Adaları'na operasyonlarını el altından destekler. İngilizlere el altından destek verirken de bir bakmışsınız, İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e geçen sivil görünümü Alman gemilerinin Karadeniz'e silah geçirebildikleri ortaya çıkar. Türkiye hiç olmadığı kadar zor durumda kalır.

Bu silah geçirme olayı yüzünden, dış politikamızın kilit ismi, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifaya zorlanır. Onu, tek parti döneminin değişmez Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak takip eder. İngilizlere göre her ikisi de Alman yanlısıdır çünkü. Artık ibre müttefikleri göstermektedir. Bir de içeride, Almanların ilerlediği dönemlerde rahat bir hareket alanı bulabilen Türkçülerin-Turancuların tasfiyesi başlar. İç politika ile dış politika öyle iç içe geçmiştir ki aslında İçişleri Bakanı'nın yapması gereken bazı açıklamaları Dışişleri Bakanı'nın yaptığı dahi görülür.

1945 yılına gelindiğinde müttefik zaferi artık an meselesidir. 1 Ocak 1945 tarihli Türk gazetelerindeki köşe yazılarına bakarsanız, artık Avrupa'nın savaş sonrasında ne olacağı konuları tartışılır olmuştur. Türkiye, savaş sonrasında neler olacağına dair büyük kaygılar içerisinde; çünkü, açık olmak gerekirse Türkiye "güvenilmez" bir ülkedir. Bu güvenilmezliği de savaş sırasında göttüğü dış politikadan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Türkiye, her ne pahasına olursa olsun müttefiklere adeta tutkal ile yapışmıştır. İngilizlerin isteği ile (baskı değil) Türkiye, daha önce ilişkilerini kestiği Almanya ve Japonya'ya, 1945 Şubatı'nda savaş ilan eder. İtalya zaten kısa süre önce savaş dışı kalmıştır. Her ne kadar savaş ilan edilse de, savaş artık Berlin kapılarında cereyan ettiği için, Türkiye herhangi bir çatışmada yer almaz. Fakat yine de savaşa geç kalındığına dair eleştiriler de dışarıdan sık sık duyulacaktır. Türkiye için savaşın bir diğer boyutu başlamaktadır.

6- Cihan Harbi'nde dış politikada zorlu bir süreçten geçilirken iç politikada ise giderek artan bir çok partili hayat isteği kendini gösteriyor. Harbin ertesinde Türkiye'deki siyasi atmosferi tarif eder misiniz?

Tek parti döneminde, 1931'den itibaren birtakım suni muhalefet göstergeleri dışında açık bir muhalefet görmek imkansızdır. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında basın tam bir denetim altındadır ve CHP, iktidara tam manasıyla hakim konumdadır. İlk defa 1944 yılında mecliste

birtakım muhalif sesler kısık da olsa açık bir şekilde çıkmaya başlar. 1945 yılı, bu konuda kırılma olmuştur. II. Dünya Savaşı'nı İngiltere ve ABD'nin kazanması bu bakımdan anlamlıdır. Türkiye'ye göre savaşın kazanan tarafı Batı demokrasileridir. Sovyetler kazanan mıdır? Evet. Fakat Sovyetler Türkiye için savaş sonrasındaki ana tehdit unsuru olacağını çok önceden belli etmiştir. Bu bakımdan Türkiye'nin yüzü, 1945 başından itibaren tam anlamıyla Batı'ya dönmüştür.

Bizim tarihimiz, Osmanlı'dan beri dışarıda güttüğümüz denge politikası içerisinde Batı ülkelerine öyle ya da böyle bir tür "makyaj" ile kendimizi dönem dönem farklı çerçevelerde göstermemizin örnekleri ile doludur. Tanzimat ve Islahat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet, 1918'de yenilginin yaklaşmasıyla basına sansürün kaldırılması, 1930'da kurulan Serbest Fırka ve bana kalırsa 1939'daki Müstakil Grup oluşumu, bunlar dış politikadan bağımsız değildir.

İşte tam da bu benzer örnekleri 1945 yılında görüyoruz. Örneğin, müttefik zaferi ile birlikte gazetelerde boy boy "Bizim zaferimiz, biz de bu zaferde pay sahibiyiz, en başından beri kalbimiz müttefik zaferi ile beraberdi" şeklinde ifadeler yer veren Türk hükümeti, tam da ABD basın heyetinin Türkiye'ye geldiği o günlerde, aylardır kapalı tutulan bazı gazetelerin açılmasına bir anda izin verir. Bu öyle ani olur ki gazete sahipleri gazetelerini açmaya hazır bile değildir. Böyle bir dönemden bahsediyorum.

Bunun bir de rejim boyutu var ki benim anlattığım örnekten bağımsız değildir. Muhtemelen Ankara, II. Dünya Savaşı'nda tek partili faşist rejimlerin (Sovyetler de tek partili olduğu için, ayırmak için faşist kelimesini kullandım) mağlup edilmesi, buna benzer şeflik rejimlerinin gözden düşeceğini öngörmüştü ve bizim Osmanlı'dan beri süregelen "iyi görünme" duygusu burada da devreye girdi. İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihli meşhur konuşmasında, çok partili bir demokrasinin sinyallerini verdi. Daha öncesinde de mart ayında San Fransisco Konferansı'na katılacak olan Türk heyetine, ABD'ye gittikleri zaman Türkiye'de yakında demokrasinin tesis edileceğini söylemelerini istemişti. Başbakan Hasan Saka da İngiliz basınında bu yönde demeçler vermişti.

Tüm bu değişimlerin 1945 yılına tesadüf etmesi tarihçiler arasında epey bir tartışma konusu olmuştur. Bu konuda, Tanzimat'tan beri alışlageldik bir ezber olan "dış baskı" düşüncesi epey bir hakim düşünce olarak varlığını sürdürse de ne ABD'den ne de başka bir ülkeden Türkiye'nin demokrasiye geçmesi için doğrudan bir baskı yoktu. Öyle olsaydı, her şeyden önce Moskova tek partili bir rejimle idare ediliyordu ve ayrıca Portekiz ve diğer bazı müttefik ülkeler de tek partili idi. Türkiye'nin durumu, aslında kendi hüsnü kuruntusu idi, yani kendisini güzel ve kabul edilebilir gösterme güdüsü söz konusuydu bana kalırsa ve bu bizim pek de yabancı olmadığımız bir politika kartıydı. Bu sebeptendir ki İnönü, dış politika kaygılarıyla demokrasiye geçişin sinyallerini vermiş ve bunu, tıpkı Serbest Fırka tecrübesinde olduğu gibi, dengeli ve denetimli bir şekilde kendi kontrolü altında yapmak istemişti.

1952 yılında İsmet İnönü.

Bu süreçte, sinyali alan kamuoyunda bir liberal demokrasi furyası her yanı sarar. İnönü'nün Mayıs ayındaki nutkundan sonra Nuri Demirağ, Millî Kalkınma Partisi adlı bir muhalefet partisi kurar. Bu tam anlamıyla bağımsız bir partidir. Fakat İnönü, birkaç ay sonra, 1 Kasım 1945 tarihli TBMM açılış konuşmasında “Bizim eksliğimiz ikinci bir partidir”, yani “karşımızda muhalefet partisi yoktur” der. Yani İnönü, Millî Kalkınma Partisi'ni kaale almamaktadır. Onun istediği, CHP içerisinden çıkan, kontrollü, hatta bana uzun bir süre iktidara gelmeyi düşünmeyecek, mecliste varlık gösterecek yasal bir muhalefet partisidir. Bana kalırsa CHP'nin çok partili hayata geçerken arzuladığı da budur: Bir murakabe partisi.

Türkiye'deki savaş sonrası siyasal atmosferine değinirken içerideki bir hususa daha dikkat çekmek gerekir. Marksist yazarlar, bu dönem ile ilgili olarak, savaş yıllarında Türkiye'de yeni sınıfların ortaya çıktığını ve bu yeni sınıfların artık kabuklarına sığmayarak, iktidara gelmenin yollarını aradıklarını yazarlar. Bu konu, II. Dünya Savaşı yıllarındaki Türkiye'nin ekonomik haritası ile alakalıdır. Karaborsa alabildiğine artmış, ithalat durmuş, ekmeğe karne ile dağıtılmış, bir milyon askeri besleyen ordu bütçenin yarısından fazlasını almış, Varlık Vergisi gibi uygulamalar yürürlüğe konmuş, kısacası ekonomik durum doğal olarak, pek de iç açıcı olmamıştır. Gerçi önceden de çok iyi olduğunu iddia etmiyorum, en azından halk nezdinde. Fakat bu dönemde daha kötü olduğu muhakkak. Bunların yanında, tek parti döneminin getirdiği bir yılmışlığa da işaret etmek gerekir. Tüm bunlar bir araya gelince, doğmakta olduğu anlaşılacak muhalefetin belirli bir taban bulabileceği de açıktır. Bazı çalışmalar, alttan gelen hoşnutsuzluğun adeta patlama noktasında olduğuna dikkati çeker.

İşte savaş sonrası iç ve dış sorunları içerisinde Türkiye, aslında çok temkinli adımlarla çok partili hayata doğru ilerledi. Fakat unutmamak gerekir ki daha önceki tecrübelerde (Serbest Fırka'yı kastediyorum) bu yollardan geri dönmüştü ve yine dönülebilirdi. Bu konuda yapılan yeni nesil çalışmalar da bu belirsizliğe işaret ediyorlar.

7- CHP içindeki muhalif sesler Dörtlü Takrir ve ardından Demokrat Parti'nin kuruluşuyla beraber farklı bir boyut kazandı. Demokratik usullere uymayan ilk genel seçimi saymazsak Demokrat Parti kuruluşundan 4 sene sonra temsilde adalet tartışmalarına da sebep olacak

biçimde sandalye fazlalığıyla iktidar oldu. Demokrat Parti'nin iktidar yürüyüşünü anlatabilir misiniz?

Bilindiği üzere, daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları olarak bilinecek olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, 7 Haziran 1945 günü CHP Meclis grubunda bir önerge verirler. Bugün “dörtlü takrir (önerge)” olarak bildiğimiz bu metin, özetle millî egemenliğin ve meclis denetiminin 1924 Anayasası'na uygun bir şekilde ifa edilebileceği tedbirlerin alınması, yine anayasaya atıfla siyasi hak ve hürriyetlerin tesis edilmesini ve parti çalışmalarının aynı şekilde anayasaya uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesini; kısacası, 1924 Anayasası'nda bulunan millî egemenlik, meclis denetimi ve siyasi hürriyetlerin tesis edilmesi gerektiğini ifade ediyordu.

Bu takrir, esasen benim birkaç önceki soruda vurguladığım üzere, 1924 Anayasası'nın kağıt üzerinde mevcut fakat fiiliyatta ise mevcut olmadığını gösteriyordu, çünkü CHP'li bu isimler, bir bakıma anayasanın uygulanmasını istiyorlardı. Gerçekten de tek partili dönem boyunca yürürlükte olan 1924 Anayasası çok partili hayata geçişte de mevcudiyetini koruyacaktır ve bu bakımdan, çok partili hayata da oldukça uygundur, özü böyledir. Daha önce de belirtmişim, 1924 yılında, yani bu anayasa yapılıırken siyasi ortam 1925 sonrasına göre çok daha “liberal” idi.

7 Haziran 1945 günü verilen Dörtlü Takrir, 12 Haziran 1945 günü CHP Meclis grubunda görüşüldü ve reddedildi. Takriri verenlere göre bu red, Çankaya tarafından emredilmişti. Şunu da ifade edeyim ki sanıldığı aksine bu önerge dönemin basınında büyük bir ses getirmiş değildi. Basındaki asıl “yaygara”, takriri veren bu isimlerin Vatan gazetesinde yayımlamaya başladıkları eleştiri yazıları ile başladı. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, bu yazılarıyla kendi partilerini eleştiriyorlardı. Celal Bayar, bu tarihte bir siyasi parti kurmak fikrinde olmadıklarını, tek arzularının CHP içerisinde yeni bir düzenleme olduğunu daha sonra anılarında yazmıştır.

Dörtlü Takriri veren bu isimlerin parti ile ilişkilerinin kesilmesi uzun sürmedi. 15 Ağustos'ta BM Antlaşması'nın TBMM'de onaylanması sırasında yapılan görüşmede söz alan Menderes, eleştirilerini sürdürüyor ve dünyanın artık çok başka bir yere gittiğine işaret ediyordu. Bu ve buna benzer eleştiriler nedeniyle Adnan Menderes 21 Eylül 1945'te, Refik Koraltan da 27 Kasım 1945'de partiden ihraç edildiler fakat milletvekillikleri devam etti. Celal Bayar ise dikkat çekici bir şekilde, 26 Eylül 1945'te önce milletvekilliğinden, 3 Aralık 1945'te ise CHP'den çekilmişti. Bayar için, kurucu bir rol üstlendiği ve başbakanlığını yaptığı partisinden ayrılmak pek kolay olmamıştı.

Tam da bu dönemde basına “Demokrat Partisi” adlı bir parti kurulacağı yazılmaya başlandı. Esasen muhalif dört isim, Serteller, Tevfik Rüştü Aras, Yusuf Hikmet Bayur gibi isimlerle temas halindeydi ve polis bu isimlerin bir parti kurmak üzere toplantılar yaptığını biliyor ve onları izliyordu. Bu bakımdan, muhalifler için yeni bir yol arayışı kendisini göstermişti. Pek çok kaynak, İsmet İnönü'nün bu isimlerin “karşıya geçerek” bir parti kurmalarını istediğini yazar. Nitekim İnönü, 1 Kasım 1945'tarihli TBMM açış nutkunda, tek eksiklerinin “hükümet partisi” karşısında bir ikinci parti olduğunu dile getirerek adeta bir “sarı ışık” yakar.

Kısa süre sonra, 1945'in Aralık ayında Celal Bayar ile İsmet İnönü arasında görüşmeler yapılır. Tıpkı 1930'da Serbest Fırka'da olduğu gibi, “Şef” oyunun kurallarına karar vermektedir. Bayar,

güvenilebilecek bir isimdir. Rejimin ilkelerine sadıktır. İnönü ona dış politikada ve rejimin ilkelerinde, eğitim meselesinde ve diğer bazı siyasi konularda aralarında fikir ayrılığı olup olmadığını sorar. Olumlu yanıt alınca da “O zaman mesele yok” der ve “ikinci parti” için bu sefer yeşil ışığı yakar. Demokrat Parti 7 Ocak 1946 günü kurulur ve ilk şubelerini de oldukça anlamlı bir şekilde Samsun’da açar.

Demokrat Parti, ilk zamanlar CHP basını tarafından oldukça iyi bir şekilde karşılanır. Celal Bayar’a güven tamdır, İnönü, doğru kişiyi tercih etmiştir. Bu, SCF zamanında da böyle olmuştu. Fakat Demokrat Parti’nin kaderi de SCF’ye benzeyecek gibi duruyordu. Çünkü parti, hemen her yerde teşkilatlanmakta güçlük çekiyordu. Gerek bürokratik baskılar gerekse halkın “Acaba bu partinin de akıbeti bir önceki gibi olur mu? Sonra sıkıntı yaşamayalım” endişesi, Demokrat Parti’nin önünde bir duvar gibi durmaktadır. Hemen bir örnek vereyim: Arşivde yaptığım taramalarda gördüm ki CHP Genel Sekreterliği bu tarihte CHP üyesi olup da aynı zamanda DP (Demokrat Parti) üyesi olan isimlerin partiden ihraçlarını gerçekleştirir. Yani insanlar CHP üyesi oldukları halde DP’ye üye oluyorlar ama CHP üyeliklerini de ne olur ne olmaz diye iptal etmiyorlardı...

Bir tereddüt hali herkeste vardı. Gerçekten de Bayar yakın çevresine, “İsterlerse iki jandarma gönderir, partiyi bir anda kapatıverirler” demesi de bu endişeye işaret etmektedir. Bu sebeple Demokrat Parti, Koçak başta olmak üzere, o dönemi konu alan çalışmalarda da dikkat çekilen, istikbali için şu formüle benzer bir ikilem içerisinde bulunmak durumundaydı: Birincisi CHP’ye ve ona bağlı bürokrasiye rejime sadık, tehlike arz etmeyen bir parti olduğunu kanıtlamak. İkincisi aynı zamanda halka da CHP’den farklı, yeni bir parti olduğunu göstermek. Bu ikilem, Demokrat Parti’yi ilk zamanlar epey zorlamıştır.

Demokrat Parti kurucuları aynı karede: Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü, Adnan Menderes.

Bu ikilem, Demokrat Parti’nin kurucularını parti tabanı ile pek çok defa karşı karşıya getirmiştir. Tabanda, tıpkı SCF günlerinde olduğu gibi devrimlere, bürokrasiye vb. konulara kuvvetli bir karşıtlık ve bir yılmışlık varken DP’nin kurucuları bunları bir şekilde frenlemek zorunda kalmışlardır. Bu manzara, DP’nin ilk kongrelerinde iyiden iyiye kendini belli eder. Taşradan gelen delegeler ile partinin kurucuları sertlik ile yumuşaklık arasında bir mücadele verirler. Hatta Demokrat Parti’nin CHP ile anlaşmış olan göstermelik, güdümlü bir “muvazaa” partisi olduğunu

ileri sürenler de az olmamıştır. Bu aşırılık yanlısı grup, daha sonra Millet Partisi, Öz Demokratlar vs. adı altında farklı partiler kuracaklardır.

Demokrat Parti'nin iktidara yürüyüş dönemi epey çetrefilli olmuştur. 1946 seçimleri gibi baskın bir seçimde CHP'nin yapmış olduğu usulsüzlükler ve hileler, Demokrat Parti'yi oldukça zor durumda bırakmış ve meclisi terk etmek ile etmemek arasında, bahsettiğim aşırılık yanlıları ile ılımlılar arasında çekişmelere neden olmuştur. İki parti arasındaki gerilimin hemen hemen hiç düşmediği bu dönem, İsmet İnönü'nün meşhur 12 Temmuz Beyannamesi ile son bulmuştur.

Esasen 11 Temmuz 1947 günü radyoda okunan ve ertesi gün basında yer bulan bu beyanname ile İnönü, iki parti arasındaki hakem rolünü vurguluyor ve Demokrat Parti'ye adeta güvence veriyordu. Bu durum, Demokrat Parti içerisindeki aşırılar açısından “muvazaa” iddialarını kuvvetlendirse de partiye bir nefes aldırılmıştı. Bu tarihten itibaren iki parti arasındaki ilişkiler inişli ve çıkışlı bir seyir izlese de İnönü'nün bu adımı süreci rayına oturtmaya yaramıştır. Buna rağmen DP, seçim kanunu başta olmak üzere pek çok konuda istediği garantileri alamadığı için, çekingen tutumunu sürdürmüştür. Belki meclisi terk etmemiştir fakat ara seçimlerin hiçbirine katılmamıştır. Bu dönemde yapılan milletvekilliği ara seçimlerinde hepsinde katılım oldukça düşük seviyede kalmıştır ve bu da DP'nin potansiyel gücünü ortaya koymuştur.

Bu dönemde CHP de büyük bir dönüşüm geçirmiştir. DP kurulduktan hemen sonra, 1946'da Olağanüstü Kurultay'a giderek Millî Şef'lik, Değişmez Genel Başkanlık vs. unvanları kaldırılmış, 1947 Olağan Kurultayı'nda ise parti gerçek manada bir kimlik değişikliğine gitmiştir. Oy kaygısı, pek çok silahı DP'ye kaptırmak istemeyen CHP'yi bir bakımda kendi ilkelerinden taviz vermeye itmiştir. Bu dönüşüm, tamamiyle İnönü'nün inisiyatifi ile olmuştur. Hatta İnönü, çok partili hayata geçişin başlarında Başbakanlık koltuğuna oturduğu aşırılık yanlısı olarak bilinen Recep Peker'i de bir şekilde tasfiye etmesini bilmiştir. Bu dönemde iki kere hükümeti kuran Hasan Saka, daha ılımlı bir çizgi izlemiştir fakat o da 1950 seçimlerine gidilirken yerini Şemsettin Günaltay'a bırakmıştır. Günaltay hükümeti, tam manasıyla bir seçim hükümeti gibi hareket ederek, muhalefetin talep ettiği düzenlemeleri hayata geçirmiş ve Türkiye, 14 Mayıs 1950 günü sandık başına gitmiştir.

Seçim öncesinde CHP'de bir iyimserlik hakimdir. CHP'li pek çok üst düzey isim, seçimi kazanacaklarına emindir. 14 Mayıs günü sandığa gidildiğinde ise bu beklentilerin boşa çıktığı görülür. Uzun yıllar boyunca kırılmayacak bir katılım rekoruna sahne olan 1950 seçimleri tam bir güvenlik içerisinde geçmiş ve Türk halkı, %53 oyla DP'yi iktidar yapmıştır. CHP ise %39.9, yan, düz hesapla %40 oy alabilmiştir. “Milletin bıktığı” söylenen bir dönemde CHP'nin bu denli bir oy alıyor oluşu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Aradaki oy farkı yaklaşık bir milyon kadardır. Makas çok açık olmamasına rağmen, çoğulcu seçim sistemi (yani bir yerde en çok oy alan partinin oradaki tüm milletvekilliklerini alması) DP'ye TBMM'de mutlak bir üstünlük kurdurmuştur. DP 408 milletvekili çıkarırken, CHP'nin milletvekili sayısı 69'da kalmıştır.

Demokrat Partililer'de seçimden sonra “Acaba bırakır mı?” şeklinde bir düşünce dolanadursun, İnönü bir an önce iktidarı bırakmaya hazırdır. Bazı kaynaklar, İnönü'nün iktidarı bırakmaması durumunda bazı askerlerin sürece müdahale etme hazırlığında olduğunu, bu nedenle de İnönü'nün acele ettiğini yazarlar. Gerçekten de İnönü, seçimden hemen sonra, 16 Mayıs'ta yayımladığı bir bildiri ile iktidarı DP'ye bırakmak ister fakat Bayar bunu kabul etmeyerek meclisin toplanma gününün beklenmesini ister. İktidar değişimi kısa süre sonra sorunsuz bir şekilde gerçekleşir.

Neticede İnönü, 1945'ten beri, gerek iç gerekse dış etkenleri de hesaplayarak, ülkenin bekasını bu sürecin tamamlanmasına görmüş ve inisiyatifi bizzat eline alarak, nihayete de erdirmiştir.

CHP'li üst düzey isimlere sorulacak olursa zaten DP iktidarı uzun süre götüremeyecektir ve CHP'nin iktidarı yeniden ele alması uzun sürmeyecektir. Bu bakımdan, CHP ilk zamanlar hüsrana yaşasa da toparlanması uzun sürmeyecektir.

DP'nin kurucusu Celal Bayar, büyük çoğunluğu DP'lilerden oluşan TBMM'de Cumhurbaşkanı seçilir. Cumhurbaşkanı Bayar, Adnan Menderes'i de başbakanlığa atar. Böylelikle Menderes, 10 yıllık DP iktidarının değişmez başbakanı olma yolunda ilk adımını atmıştır. O tarihe kadar DP denilince ön planda olan isim Bayar'dır. Fakat artık, Cumhurbaşkanı'nın partili olmaması ve Genel Başkan'ın yani Menderes'in kontrolünde olması, Menderes efsanesini yaratan yolda bir başlangıç olacaktır.

Demokart Parti yeni bir parti olarak, son beş yıl içerisinde iyice "pişmiş" ve kendisini iktidara hazırlamıştır. Fakat ilk zamanlar bazı tecrübesizlikler de yaşayacaklardır. Örneğin, Mükerrrem Sarol'un anılarına baktığımızda görürüz ki DP'nin ilk kabinesi teknokrat sayılabilecek isimlerden oluşmuş ve parti tabanından gelenlere çok yer verilmemiştir. Menderes, bu durumu kendisine, DP'nin zayıf bir iktidar görüntüsü vermemesi gayreti olarak açıklamıştır.

Ne yazık ki İsmet İnönü'nün seçim vaadi olarak sunduğu anayasa değişikliği daha önceden yapılamamıştı ve mevcut anayasa, TBMM'yi üstün kıldığı için DP iktidarına ucsuz bir kuvvet bahşetmişti. Bu bakımdan, Türkiye'de tek parti rejiminin farklı bir iktidar partisi altında sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. TBMM'de elde edilen engin güç, DP'de ve Menderes'te bir bakıma güç zehirlenmesine de neden olacaktır. İnönü'ye, 1946 seçimlerindeki usulsüzlüklere ve daha pek çok konuya adeta takıntılı olan DP'liler, elde ettikleri güç ile başladıkları çizginin epey bir dışına çıkacaklar ve bir zamanlar kendilerinin eleştirdikleri pek çok uygulamayı bizzat kendileri hayata geçireceklerdir.

Başvekil Adnan Menderes ve Reiscumhur Celal Bayar.

8- Genel bir değerlendirme yaparsak 1920'lerden 1950'lere uzanan çok partili hayata geçiş serüveninde Türkiye Cumhuriyeti'nin başarılı bir sınav verdiğini düşünüyor musunuz? Son olarak neler söylemek istersiniz?

Türkiye'nin kurumsal olarak siyasi partiler ile tanışması II. Meşrutiyet dönemine tekabül eder. İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarı, bu havanın son bulmasına neden olmuştur. Tarih yazımı, bu dönemi daha çok savaşlar ve olağanüstü koşullar ile meşru kılmak çabasıdır. Devamında ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek partili iktidarı söz konusudur. Bu dönemin tek partili niteliği de tarih yazımı içerisinde halkın cehaleti ve demokrasiye hazır olmayışı ile meşru kılınır.

Bana kalırsa her iki dönemde öncelik demokrasi olmamıştır. Jön Türk jenerasyonları için parlamento, mutlak bir ideal değil, bir vasıta olagelmıştır. Bu konuyu burada uzunca açmak istemiyorum fakat demokrasi ve çok partili liberal bir düzenin ajandalarında (eğer varsa) ilk sıralarda olmadığını düşünüyorum. Onların öncelikleri, olağanüstü koşullarda olağanüstü kararlar almaktı. Parlamento, onların bu yolda atacakları adımlara meşruiyet sağlayan bir vatisa idi.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek partili yönetiminin kesintisiz bir barış dönemi boyunca belirli gelişmelerin altyapısını hazırladığı bir gerçek olmakla beraber, bir gün muhakkak çok partili bir rejime geçip geçmeyeceğine dair resmi bir beyanatı olup olmadığını tartışılabilir konu olduğunu düşünüyorum, ki tartışılmaktadır da. Tarihin sonunu bilerek tarihi gidişatı konuşmak oldukça kolay bir iş olduğundan, bu tartışmada tek partili rejimin çok partili bir rejimi hedeflediğini dile getiren tezlerin kendilerini ifade etmeleri daha bir kolay olabiliyor. Fakat ben tüm riskleri alarak aksini de değerlendirmek gerektiği kanaatindeyim, en azından bunu tartışabiliriz.

Şurası bir gerçek ki “Neden 1945?” sorusunu da sormak oldukça önemlidir. Bu, Rıfki Salim Burçak başta olmak üzere pek çok yazar tarafından sorulmuştur. Gerçekten de ne tesadüftür ki 1945 yılında Türkiye daha önce hiç hissetmediği bir tehditler sarmalı içerisindeydi. Sovyetlerin üs ve toprak talepleri, İran'da Kürt grupların hareketleri, Suriye'de Hatay'a yönelik talepler, içeride ise adeta patlayacak bir kazan gibi yerinde duramayan kitlesel şikayetler, tüm bunlar 1945'i oldukça önemli kılmaktadır ve yine ne tesadüftür ki bizim tek partili rejime son verdiğimiz tarih de 1945'tir.

Pek çok tarihçi bu tarihin tesadüf olup olmadığını tartışmıştır. Kimileri bunun dış baskı ile olduğunu yazadurmuşlardır, hatta bu o tarihte gazetelerde sıklıkla yer bulmuştur. Yani içeride, bizim kendi isteğimiz ile çok partili demokrasiye geçebileceğimize ihtimal vermeyenler da az değildir. Bu, az önce işaret ettiğim “çok partili rejime hazırlık” tezini sorgulamaya yönelik bir ipucu olabilir çünkü bazı şeyler gerçek manada hazır değildir. Ayrıca bu dönemde rejim, bir anda demokrasiye geçmiş değildir. O tarihte pek çok kişiye göre süreç her an geri dönebilecek bir söylem üzerinde ilerlemiştir. Gerçekten de gidişat, bizim bugün sonucunu bilecek konuştuğumuz gibi olmayabilir; çok partili hayata geçiş bir şekilde duraklatılabilirdi. Fakat iç ve dış faktörler, girilen bu yolu bir şekilde geridönülemez kılmıştı, en azından İnönü böyle düşünüyordu ve süreç İnönü'nün inisiyastifi ve ilerletmesi ile gelişti.

Bu dönemdeki birtakım yanlış uygulamalar, ilerleyen dönemlerde karşımıza bir şekilde çıktı. Örneğin ilk çok partili seçimimiz olan 1946 seçimlerinde uygulanan usulsüzlükler, süreci en başından sakat bir şekilde başlatmıştı. Muhalefet, bu süreçteki uygulamaları ileride hiç unutmayacak ve onlar da bir şekilde aşırılığa gidecekler, husumet hemen hemen hiç bitmeyecekti. Bu gidişatın sonunda DP iktidarının başına neler geleceği ise malumdur. Eğer 1924 Anayasası'nın

parlamentoya bahsettiği kudret daha öncesinde törpülenebilmiş olsaydı, DP bu denli baskıcı bir yola giremeyebilir ve bugün bildiğimiz son gerçekleşmeyebilirdi.

Demokrat Parti'nin bir propaganda afişi.

Demokrasi, 1945 yılından sonra adeta bir “Nas” haline gelmiş bir rejim türüdür. Anglosakson memleketlerde bu rejim, yüzyıllar süren iç mücadelelerin ve de en önemlisi, sınıf çatışmalarının getirdiği bir denge içerisinde, zamanla yerleşmiştir. Yani demokrasi iyidir de demokratikleşme sancılıdır. Hele ki bizim gibi, sınıf bilincinin ve kavgalarının olmadığı, orta sınıfın oluşmadığı bir toplumda bunun gelişimi elbette diğer örneklerden farklı olmuştur. Buna rağmen bizde parlamento, oy, siyasi parti vs. tecrübesi bugün Rusya ve İran gibi komşu ülkeler yanından, çoğu Asya ülkesi olmak üzere, pek çok ülkeden eski bir tarihte başlamıştır.

Bugünden baktığımız zaman, Türkiyede demokrasi geri dönülemez bir şekilde yer etmiştir. Öyle ki insanların çok büyük bir kısmı cumhuriyet rejimi eşittir demokrasi şeklinde bir formüle canı gönülden inanmaktadır. Bu bakımdan, bugün bir referandum yapılacak olursa Türk milletinin ne cumhuriyetten ne de demokrasiden vazgeçmek isteyeceğini aklıma getirmem. Bunu da unutmamak gerekir.

Bugün Türkiye’de seçimlere katılım oranı, dünyanın pek çok ülkesinden fazladır. Fakat bunda da şunu unutmamak gerekir: Bu durum, halkın sandıktan başka bir çare görmemesinden de kaynaklıdır. Örneğin Fransa da bir kanun hoşunuza gitmediği zaman Paris sokaklarında traktörler ile eylem yapabilir ve gidişatı değiştirebilirsiniz. Bizde ise bu gidişatı değiştirebilecek tek vasıta, sandıktır. Bu sebeple bizde sandığa katılım, Batı ülkelerinden yüksektir. Fakat ben, demokrasinin yalnızca sandıktan ibaret olmadığını, tabandan gelen bir vatandaş ve sınıf bilincine sahip ve vatandaşın devlete olan ödevlerinden ziyade devletin vatandaşın ödevlerinin bilincinde olan bir toplum yapısı içerisinde daha sağlıklı ilerleyebileceğini düşünüyorum.

Vaktinizi ayırıp sorularımıza cevap verdiğiniz için çok teşekkür ederiz.

Ben teşekkür ediyorum, saygılarımı sunuyorum.